

Henrik Plaschke

Hinsides stat og marked i den internationale politiske økonomi

Ud fra Karl Polanyis tese om markedets selvdestruktive karakter og udviklingen af samfundsmæssige forsvarsmekanismer diskuteres en institutionalistisk tilgang til international politisk økonomi. Efterkrigstidens internationale økonomi præsenteres ud fra koblingen arbejdsdisciplin, effektiv efterspørgsel, finansiell stabilitet, profitmargin og politisk indkapsling af en makroøkonomiske udviklingsmodel. Der fokuseres på 1980'ernes vaklen mellem finansielle kriser og recessive tendenser, og denne ustabilitet knyttes til dereguleringen og transnationaliseringen af de finansielle systemer, der har ført til en løsrivelse af de finansielle systemer fra de nationale reguleringsmekanismer. Dette rejser behovet for institutionelle reformer og en reregulering af den internationale konkurrence og hermed igen et uafklaret politisk spørgsmål om etableringen af en ny international orden.

Indledning

I den udstrækning man kan tale om disciplinen »International politisk økonomi« (IPØ), må den betegnes som tværfaglig. Elementer hentet fra såvel økonomi som politologi indgår principielt på lige fod, og disciplinen suppleres yderligere ofte med elementer hentet andetsteds fra. Endvidere er studiet af international politisk økonomi næsten per definition tværfagligt, for så vidt som studiets objekt vel nærmest kan siges at være forholdet mellem økonomi og politik i det internationale system. Politik og økonomi er imidlertid ikke entydigt definerede størrelser, og eksempelvis ser vi hos Gilpin (1987: 80), at de tilsyneladende falder sammen med begrebsparret stat og marked. Dette sammenfald har rødder i forfatterens teoretiske udgangspunkter i henholdsvis neo-realismen og en slags liberalt orienteret økonomisk teori, der dog på visse punkter er modificeret. Omvendt finder vi eksempelvis hos Ougaard (1990) en teoretisk tilgang til studiet af »internationale relationer« – et tema, der ligger i umiddelbar forlængelse af »international politisk økonomi« – der kombinerer en art neo-realisme med en mere marxistisk (historisk materialistisk) orienteret forståelse af politikens og økonomiens niveauer og sammenhængen mellem disse. Andre koblinger mellem forskellige forståelser af henholdsvis økonomi og politik er naturligvis mulige, blandt andet afhængigt af det grundlæggende syn på økonomi- og politikbegreberne, samt af synet på vægtingen af henholdsvis det nationale og det internationale (jf. for eksempel Sørensen, 1991).

Denne artikel søger at diskutere nogle grundlæggende teoretiske problemer i begrebsliggørelsen af økonomi, idet der tages udgangspunkt i en økonomiforståelse, der går på tværs af såvel den liberalistiske som en historisk-materialistisk økonomiforståelse. Ud fra en institutionalistisk synsvinkel fokuseres der på forholdet mellem marked og samfund, således som det er analyseret af Karl Polanyi.

Henrik Plaschke

Hinsides stat og marked i den internationale politiske økonomi

Ud fra Karl Polanyis tese om markedets selvdestruktive karakter og udviklingen af samfundsmæssige forsvarsmekanismer diskuteres en institutionalistisk tilgang til international politisk økonomi. Efterkrigstidens internationale økonomi præsenteres ud fra koblingen arbejdsdisciplin, effektiv efterspørgsel, finansiell stabilitet, profitmargin og politisk indkapsling af en makroøkonomiske udviklingsmodel. Der fokuseres på 1980'ernes vaklen mellem finansielle kriser og recessive tendenser, og denne ustabilitet knyttes til dereguleringen og transnationaliseringen af de finansielle systemer, der har ført til en løsrivelse af de finansielle systemer fra de nationale reguleringsmekanismer. Dette rejser behovet for institutionelle reformer og en reregulering af den internationale konkurrence og hermed igen et uafklaret politisk spørgsmål om etableringen af en ny international orden.

Indledning

I den udstrækning man kan tale om disciplinen »International politisk økonomi« (IPØ), må den betegnes som tværfaglig. Elementer hentet fra såvel økonomi som politologi indgår principielt på lige fod, og disciplinen suppleres yderligere ofte med elementer hentet andetsteds fra. Endvidere er studiet af international politisk økonomi næsten per definition tværfagligt, for så vidt som studiets objekt vel nærmest kan siges at være forholdet mellem økonomi og politik i det internationale system. Politik og økonomi er imidlertid ikke entydigt definerede størrelser, og eksempelvis ser vi hos Gilpin (1987: 80), at de tilsyneladende falder sammen med begrebsparret stat og marked. Dette sammenfald har rødder i forfatterens teoretiske udgangspunkter i henholdsvis neo-realismen og en slags liberalt orienteret økonomisk teori, der dog på visse punkter er modificeret. Omvendt finder vi eksempelvis hos Ougaard (1990) en teoretisk tilgang til studiet af »internationale relationer« – et tema, der ligger i umiddelbar forlængelse af »international politisk økonomi« – der kombinerer en art neo-realisme med en mere marxistisk (historisk materialistisk) orienteret forståelse af politikens og økonomiens niveauer og sammenhængen mellem disse. Andre koblinger mellem forskellige forståelser af henholdsvis økonomi og politik er naturligvis mulige, blandt andet afhængigt af det grundlæggende syn på økonomi- og politikbegreberne, samt af synet på vægtingen af henholdsvis det nationale og det internationale (jf. for eksempel Sørensen, 1991).

Denne artikel søger at diskutere nogle grundlæggende teoretiske problemer i begrebsliggørelsen af økonomi, idet der tages udgangspunkt i en økonomiforståelse, der går på tværs af såvel den liberalistiske som en historisk-materialistisk økonomiforståelse. Ud fra en institutionalistisk synsvinkel fokuseres der på forholdet mellem marked og samfund, således som det er analyseret af Karl Polanyi.

Dernæst diskuteres ud fra en institutionalistisk synsvinkel en analyseramme for forståelsen af efterkrigstidens internationale politiske økonomi, og det påpeges, hvorledes samspillet mellem samfund og marked på nationalt plan og transnationalisering af specielt den finansielle kapital har undergravet den sociale basis for efterkrigstidens udviklingsmodel. I 1980'erne har dette taget form af en vaklen mellem finansielle kriser og recessive tendenser, og denne tendens synes ikke i færd med at ændre sig.

Tekstens sammentænkning af økonomien og politikken sker ud fra økonomiens synsvinkel; den mulige kobling til »den politiske politik«, som eksempelvis findes hos de nævnte forfattere gennem inddragelsen af neo-realistiske synspunkter, er ikke ekspliciteret. Som sådan præsenterer teksten ikke en tredje fuldtudviklet alternativ teoretisk tilgang til international politisk økonomi. Men det er naturligvis min overbevisning, at den her udviklede institutionalistisk orienterede tilgang udgør det mest frugtbare udgangspunkt for studiet af den internationale politiske økonomi.

Økonomi og samfund: Genlæsning af en klassiker

Med mindre vi accepterer én ud af to mulige ekstremistiske teser, at samfundssystemer kan analyseres ud fra én enkelt logik, der sætter sig igennem på totaliserende facon, eller at samfundssystemer tværtimod er konstitueret i helt adskilte sfærer, der kan analyseres separat, står vi over for problemet med opdelingen af samfundssystemer i forskellige felter, logikker eller niveauer, der hver for sig rummer en større eller mindre styrke med hensyn til egendynamik og med hensyn til den systemiske helhed. En sådan opdeling kan være udtryk for en rent analytisk sondring, hvor en metodisk begrundet sondring mellem forskellige aspekter af det samme fænomen indføres, eller den kan være udtryk for en opfattelse af, at »virkeligheden« i sig selv er spaltet i niveauer, der er mere eller mindre adskilt, om end dog på en eller anden måde sammenhængende. Forskellige skoler har søgt forskellige løsninger på disse problemer alt efter, hvorledes konstitueringen af »virkeligheden« opfattes, og disse løsninger præsenteres gennem en serie begreber á la system, basis, niveau, determinans, (relativ) autonomi mv., der konkretiseres i stat, marked, samfund, civilsamfund, økonomi, det sociale, det politiske osv. Dertil kommer yderligere, at de nævnte begrebssæt som regel skal kobles til en struktur-aktør problematik, der kan gå på tværs af de nævnte begrebsliggørelser. Studiet af IPØ er ikke hævet over disse begrebslige problemstillinger; tværtimod udspringer de forskellige retninger indenfor IPØ blandt andet af forskellige antagelser vedrørende grundlæggende begreber.

Udgangspunktet for denne tekst er som nævnt i spørgsmålet om økonomiens samfundsmæssige placering og hermed også økonomibegrebets stilling indenfor IPØ-teorien. Jeg skal imidlertid ikke i første omgang forsøge mig med en abstrakt præcisering af økonomibegrebet; i stedet tager jeg udgangspunkt i, hvad der i hvert fald burde være én af den samfundsvidenskabelige tænknings nyere klassikere, nemlig Karl Polanyis *The Great Transformation* fra 1944, der analyserer kapitalismens første store transformation: »The rise and fall of market economy«. Polanyi beskæftiger sig i dette arbejde såvel med det internationale system som

med de nationale systemer og koblingen mellem disse, men her er det i første omgang Polanyis teoretiske analyse af markedsøkonomiens funktionsmåde, der påkalder sig interesse.¹

Polanyis analyse af markedsøkonomien står i kontrast til analyser af økonomien som et relativt lukket eller med Polanyis egne ord selvregulerende system. Denne analyse finder vi både i en neo-klassisk variant knyttet til generel ligevægtsteori, hvis principielle ambition kan sammenfattes i et ikke fuldført forsøg på at formalisere markedets »usynlige hånd«,² og i forskellige marxistisk inspirerede versioner. Men på tværs af sondringen mellem »borgerlig« og »marxistisk« teori finder vi en uensartet gruppe af kættere, der indenfor den økonomiske tænkning henter inspiration mange steder, eksempelvis i institutionalistisk, evolutionær, keynesiansk, marxistisk mv. tænkning. Det er ikke muligt at tale om én strømning – der til er uensartetheden for stor. I stedet finder vi en række mere eller mindre parallelle »skoler« eller retninger, hvoraf vi skal berøre flere nedenfor. Polanyis analyse placerer sig smukt i rækken af kætterske analyser og udgør hermed et godt teoretisk udgangspunkt for studiet af kapitalismens igangværende (?) anden store transformation.

Det teoretiske udgangspunkt for Polanyi er, at markedssystemet, når det overlades til sig selv, har en selvødelæggende karakter. Tankegangen opsummeres i det følgende citat hentet fra Polanyis indledning:

»The idea of a self-adjusting market implied a stark utopia. Such an institution could not exist for any length of time without annihilating the human and natural substance of society; it would have physically destroyed man and transformed his surroundings into a wilderness. Inevitably society took measures to protect itself, but whatever measures it took impaired the self-regulation of the market, disorganized industrial life, and thus endangered society in yet another way. It was this dilemma which forced the development of the market system into a definite groove and finally disrupted the social organization based upon it« (Polanyi, 1944: 3-4).

Denne pointe kan yderligere illustreres gennem følgende citat:

»In respect to business a very similar situation existed as in respect to the natural and human substance of society. The self-regulating market was a threat to them all, and for essentially similar reasons. And if factory legislation and social laws were required to protect industrial man from the implications of the commodity fiction in regard to labor power, if land laws and agrarian tariffs were called into being by the necessity of protecting natural resources and the culture of the countryside against the implications of the commodity fiction in respect to them, it was equally true that central banking and the management of the monetary system were needed to keep manufacturers and other productive enterprises safe from the harm involved in the commodity fiction as applied to money. Paradoxically enough, not human beings and natural resources only but also the organization of capitalistic production itself had to be sheltered from the devastating effects of a self-regulating market« (Polanyi, 1944: 132).

Markedssystemet og samfundet kan med andre ord ikke sameksistere uden, at sidstnævnte udvikler beskyttelsesmekanismer i forhold til markedssystemet, idet

dette over tid vil ødelægge samfundets grundlæggende enheder. Disse beskyttelsesmekanismer udgøres af institutionelle mekanismer, der har som sit faktiske formål at beskytte individer – enkeltvis eller kollektivt – mod markedets asymmetriske konsekvenser.³ Institutionelle mekanismer af statslig eller af privat art, der ikke eliminerer markedsmekanismen, men som danner en social og institutionel ramme om markedets udfoldelse og hermed sameksisterer med dette. Markedsmekanismen elimineres kun på visse områder, idet produktionen af arbejdskraft, naturressourcer og penge ikke organiseres omkring et marked:

»A market economy must comprise all elements of industry, including labor, land, and money... But labor and land are no other than the human beings themselves of which every society consists and the natural surroundings in which it exists. To include them in the market mechanism means to subordinate the substance itself to the laws of the market... labor, land, and money are essential elements of industry; they also must be organized in markets; in fact, these markets form an absolutely vital part of the economic system. But labor, land, and money are obviously *not* commodities ... Non of them is produced for sale... To allow the market mechanism to be the sole director of the fate of human beings and their natural environment, indeed, even of the amount of purchasing power, would result in the demolition of society« (Polanyi, 1944: 71-73).

Markedsmekanismen sameksisterer altså med en ikke-markedsmæssig organisering af produktionen af arbejdskraft, naturressourcer og penge. Arbejdskraftens udvikling af organiserede beskyttelsesmekanismer mod overudbytning og den manglende udvikling af ressourcebeskyttelse på internationalt plan med deraf følgende overudbytning af naturressourcerne turde være velkendt. Men spørgsmålet om pengesystemet kræver en uddybning. Et varebaseret pengesystem indebærer eksistensen af stærkt deflationære mekanismer, hvorimod et pengesystem baseret på kreditpenge muliggør en mindre restriktiv monetær binding. Som Polanyi (1944: 192-193) bemærker det i forbindelse med Humes opdagelse af kvantitetsteorien: »business remains unaffected if the amount of money is halved since prices will simply adjust to half their former level. He [Hume] forgot that business might be destroyed in the process«! Det er den deflationære mekanisme, vi kender fra kapitalismens historiske kriser, hvor enkeltfallitter i det økonomiske system næsten umiddelbart fører til kædereaktioner.

Udviklingen af centralbanksystemer muliggør en første opblødning af de deflationære mekanismer i og med, at fremvæksten af nationale centralbanker tillod nationerne en vis beskyttelse mod guldmøntfodens deflationære mekanismer gennem intern kreditgivning. Næste skridt får vi med guldmøntfodens definitive afskaffelse nationalt og internationalt. Efterkrigstidens møntfod er i praksis frigjort fra guldmøntfoden og baseret på kreditpenge og nationalbankernes rolle som »lender of last resort«; på det monetære plan muliggør denne nye møntfod en kreditbaseret vækst, der på det finansielle plan reguleres af centralbankerne.⁴ Som vi senere skal se det, muliggør den finansielle transnationalisering en underminering af centralbankernes regulerende rolle, hvorved de private banker overlødt til sig selv ekspanderer långivningen hæmningsløst.

Hvis man accepterer denne synsvinkel på forholdet mellem marked og institutioner, er det misvisende at definere markedsligevægte, rationalitet, økonomiske lovmæssigheder osv. ud fra en institutionsløs grundmodel. Hvad enten denne så forekommer i en generel ligevægtssammenhæng, en public choice sammenhæng eller en marxistisk model baseret på den kapitalistiske økonomis egendynamik. Sondringen mellem det økonomiske system og dets sociale indkapsling er med andre ord metodisk og ikke udtryk for en reelt konstitueret adskillelse af forskellige samfundsmæssige niveauer. Som også Gramsci påpegede det i anden sammenhæng:

»The ideas of the Free Trade movement are based on a theoretical error whose practical origin is not hard to identify; they are based on a distinction between political society and civil society, which is made into and presented as an organic one, whereas in fact it is merely methodological. Thus it is asserted that economic activity belongs to civil society, and that the State must not intervene to regulate it. But since in actual reality civil society and the State are one and the same, it must be made clear that *laissez-faire* too is a form of State »regulation«, introduced and maintained by legislative and coercive means. It is a deliberate policy, conscious of its own ends, and not the spontaneous, automatic expression of economic facts...« (Gramsci, 1971: 159-160).

Opfattelsen af det økonomiske systems indkapsling i en social og institutionel ramme og hermed den metodiske karakter af sondringen mellem de samfundsmæssige niveauer er en forudsætning for kritikken af den »essentialistiske« økonomiforståelse, som eksempelvis Laclau og Mouffe (1985: 75ff) formulerer den, men implicerer derimod ikke nødvendigvis en accept af den temmelig (ud)flydende form for diskursanalyse, som disse forfattere lejlighedsvis lægger op til. Denne opfattelse ligger i forlængelse af en række intuitive, men ikke færdiganalyserede, pointer hos Marx; pointer der har behov for at blive videreudviklet i lyset af erfaringerne fra det sidste århundredes transformationer af det kapitalistiske samfunds strukturer.

Polanyi analyserer som nævnt kapitalismens første store transformation – »the rise and fall of market economy« – ud fra de tilgængelige historiske erfaringer i 1930'erne og 1940'erne, og han påpeger i denne forbindelse nogle paradoksale aspekter af forholdet mellem *laissez-faire* kapitalismen og den gradvise svækkelse af markedsökonomien: Markedsökonomien voksede ikke frem af sig selv, og den gradvise udvikling af »fremmedelementer« i det markedsökonomiske system udviklede sig ikke efter nogen overordnet planlagt strategi:

»There was nothing natural about *laissez-faire*; free markets could never have come into being merely by allowing things to take their course. Just as cotton manufactures – the leading free trade industry – were created by the help of protective tariffs, export bounties, and indirect wage subsidies, *laissez-faire* itself was enforced by the state... The road to the free market was opened and kept open by an enormous increase in continuous, centrally organized and controlled interventionism... the introduction of free markets, far from doing away with the need for control, regulation, and intervention, enormously increased their range. ... This paradox was topped by another. While *laissez-faire* economy was the product of deliberate state action, subsequent restrictions on *laissez-faire* started in a spontaneous way. *Laissez-faire* was planned; planning was not« (Polanyi, 1944: 139-141).

Ligesom de former af »planlægning«, der gradvist afløste laissez-faire kapitalismen, ikke udvikledes efter en forudgående plan, udvikledes efterkrigstidens fordistske udviklingsmodel heller ikke ud fra Henry Fords oprindelige visionære tanker. I hvert fald ikke hvis man skal tro Boyer og Orléans (1991) analyse. Tværtimod stødte Fords projekt ind i en række problemer på grund af den amerikanske økonomisk-sociale struktur. I stedet kom japanerne til at udvikle en fordisme, der var mere trofast mod Fords hensigter, end den amerikanske udgave (jf. også Plaschke, 1991: 61). Dette fører til spørgsmålet om karakteristikken af efterkrigstidens udviklingsmodel(ler) og uensartetheden i de nationale udviklingsmodeller.

Jeg skal ikke her komme nærmere ind på de senere års omfangsrige litteratur om fordismen og dennes krise,⁵ men et par pointer skal fremhæves. *For det første* er fordismebegrebet udviklet som et teoretisk begreb til forståelse af den overordnede logik i efterkrigstidens udviklingsmodel i de industrialiserede lande; en logik knyttet til to centrale ideer udviklet af Henry Ford i mellemkrigstiden, nemlig dels introduktion af stærkt produktivitetforøgende arbejdsprocesser (først og fremmest samlebåndet), der muliggjorde kraftigt voksende produktion og dels udviklingen af private og/eller offentlige institutionelle mekanismer, der muliggjorde spredning af købekraft til opsugning af den voksende produktion. *For det andet* sker udviklingen af disse institutionelle mekanismer hverken automatisk, i samme omfang eller på samme måde i forskellige lande præget af forskellige økonomiske, politiske, ideologiske osv. strukturer, traditioner mv. Tværtimod sker denne udvikling af institutioner i vidt omfang gennem etableringen af, hvad vi har betegnet som samfundets beskyttelsesmekanismer, dvs. mekanismer skabt gennem politisk konfrontation og/eller forhandling. *For det tredje* førte samfundets nye beskyttende mekanismer i sammenhæng med en stærkt reguleret og institutionaliseret markedsøkonomi til efterkrigstidens nye vækstperiode, der med hensyn til vækst og strukturel forandring overgik alle tidligere perioder. *For det fjerde* førte denne vækst til en »overudbygning« og udpining af de ressourcer, som samfundet ikke beskyttede, først og fremmest naturressourcerne. *For det femte* var denne vækst og strukturelle forandring ulige fordelt nationalstaterne imellem; i en længere periode udgjorde denne ulige internationale udvikling nærmest en stimulans for fortsat vækst, men efterhånden førte den ulige udvikling til forskydninger i konkurrence- og magtforholdet mellem de nationale økonomier, hvilket destabiliserede det internationale økonomiske system (det kommer vi tilbage til nedenfor). *For det sjette* førte den gradvise udvikling af stagnation i den økonomiske vækst fra midten af 1960'erne i USA og fra første halvdel af 1970'erne i Vesteuropa efterhånden til en svækkelse af de beskyttelsesmekanismer, samfundene havde udviklet på nationalt plan: Udviklingen af transnationale produktionsmæssige og finansielle virksomheder undergravede i stigende grad den samfundsmæssige regulering af produktiv aktivitet og finansiell formidling, hvorved specielt den internationaliserede finanskapital frigjorde sig fra de nationalstatslige institutioners – specielt centralbankernes – beskyttelse af kapitalen som enhed mod de enkelte internationaliserede kapitaler.

Vi skal her specielt se på de monetære og finansielle aspekter af denne problematik, men for at undgå en snævert teknisk-finansiell synsvinkel, skal vi først søge

at præcisere de forskydninger i de samfundsøkonomiske systemer, der har muliggjort en af de vigtigste strukturelle forandringer i 1980'ernes internationale politiske økonomi: Udviklingen af en transnational finansiel kapital.

Strukturelle problemer i den internationale politiske økonomi

Den historiske baggrund for de aktuelle strukturelle problemer i det internationale system er analyseret i en række sammenhænge, og disse analyser skal ikke gentages her. Vi skal i stedet tage udgangspunkt i en nylig sammenfatning af verdensøkonomiens strukturelle problemer udviklet af Epstein (1989). Hans analyse er udviklet med henblik på en forståelse af det internationale monetære og finansielle system, hvilket giver den visse begrænsninger, men den er på den anden side tilstrækkelig bred til at udgøre en god introduktion til analysen af de politisk-økonomiske strukturelle problemer. Epstein (1989: 108-109) strukturerer sin analyse af det internationale kapitalistiske system ud fra fem strukturelle problemer opkaldt eller benævnt efter fem prominente teoretikere: Marx (arbejdsdisciplin), Keynes (efterspørgsel), Minsky (finansiel stabilitet), Kalecki (konkurrence og profitmargin) og Gramsci (hegemoni). Vi skal nu præsentere disse fem strukturelle problemer nærmere.

Marx-problemet vedrører spørgsmålet om arbejdsprocessens organisering og hermed spørgsmålet om etableringen af en større eller mindre grad af arbejdsdisciplin. Dette er igen en afgørende faktor for bestemmelsen af produktionens profitabilitet. Selv om Marx' egen forståelse af arbejdskraften som en vare har bidraget til en begrebslig forplumring af den teoretiske analyse af arbejdsprocessen, har senere marxistisk inspirerede analyser bidraget til at overvinde uklarheden hos Marx, for hvem det sociale aspekt af arbejdsprocessen og af arbejdskraftens reproduktion i alle tilfælde var centralt.⁶ Det er derfor ikke vanskeligt at etablere en kobling mellem en marxistisk inspireret analyse af arbejdsprocessen som social proces og Polanyis analyse af arbejderens modstand mod at blive reduceret til en vare. Hermed ser vi også, at arbejdsprocessen og i det hele taget produktionsforholdene ikke kan reduceres til økonomiske forhold: Samfundsstrukturen som helhed med dens økonomiske, politiske, sociale, kulturelle osv. betingelser er bestemmende for den disciplin, der hersker i arbejdsprocessen. Dette fører os til problemets internationale dimension. Eller om man vil, den nationalt sammenlignende dimension, idet arbejdsprocessens organisering er afgrænset af de nationale samfundsmæssige rum; et forhold der er velkendt også fra den politiske debat, jf. således den (manglende) sociale dimension i EF-samarbejdet. I indeværende sammenhæng er den centrale implikation af denne nationale form, at en central determinant for udviklingen af de nationale økonomiers produktivitet og profitabilitet er nationalt specifik. Dette muliggør ulige udvikling, men virker ikke i sig selv destabiliserende; det beror på koblingen til de øvrige nævnte problemer. Hvilket fører mig til det andet strukturelle problem.

Keynes-problemet vedrører spørgsmålet om effektiv efterspørgsel i et økonomisk system og hermed muligheden for at produktion, beskæftigelse og investeringer kan begrænses af utilstrækkelig efterspørgsel. Ikke mindst spørgsmålet om

lønnens dobbeltkarakter, som Marx benævnte det, er her central: Lønnen som omkostningsfaktor for den enkelte kapitalist og som efterspørgselsfaktor for den samlede produktion. Efterspørgselsproblemet opstår per definition kun i en monetær økonomi, idet det er eksistensen af penge, der muliggør adskillelsen af køb og salg og hermed muligheden af en monetær bestemmelse af den reale sfære – gennem den økonomiske politik, men først og fremmest gennem kreditgivning og finansiel formidling.⁷ Keynes-problemet rummer en specifik international dimension knyttet til spørgsmålet om finansiering af betalingsbalanceuligevægte, idet alternativet til finansiering af underskud gennem låntagning er mindsket import og hermed mindre samlet international efterspørgsel. Dette fremhæver yderligere betydningen af kreditgivning og finansiel formidling på internationalt plan, hvilket fører os til det tredje strukturelle problem.

Minsky-problemet vedrører finansiel stabilitet, specielt i situationer præget af betydelig gældsfinansiering, stærkt liberaliserede kapitalmarkeder og begrænset institutionel regulering. Muligheden af ustabile finansielle markeder med deraf følgende mulighed for fallitter og depressioner foreligger her. Også Minsky-problemet rummer en specifik international dimension, primært fordi den internationale kreditgivning udgør en ret specifik blanding af nationale og internationale samt af private og statslige elementer: De nationale finansielle modeller er opbygget omkring forskelligartede institutionelle strukturer med hensyn til bankkapital versus industrikapital, regulering versus deregulering, arbejdsdeling mellem kreditgivning og finansiel formidling, internationaliseringsgrad mv. USA og Tyskland repræsenterer i vidt omfang yderpunkterne i nationale modeller, og hvor den tyske finansielle model præget af den snævre kontakt mellem bank- og industrikapital har vist sig langt mere robust end den amerikanske, har det i udpræget grad været krisen i den nationale amerikanske finansielle model, der har drevet udviklingen i de internationale finansielle systemer fremad gennem udviklingen af finansielle innovationer (jf. Nardozzi, 1990).

Kalecki-problemet vedrører opretholdelsen af en passende profitmargin under betingelser præget af skærpet national og/eller international konkurrence, idet en svag konkurrenceposition svækker kapitalisternes mulighed for at opretholde en høj profitmargin og hermed for selvfinansiering af investeringer. Problemet omkring opretholdelse af profitmargin er principielt ens i den nationale og den internationale sammenhæng (eksistensen af konkurrence), om end eksistensen af en valutakurs, der per definition (normalt) er ens for alle udlandskonkurrerende kapitalister, tilføjer problemet en specifik international dimension; på grund af samspillet mellem relative priser, konkurrenceevne og valutakurs kan profitmargin variere mellem mere eller mindre konkurrenceudsatte sektorer.

Gramsci-problemet er af mere politisk karakter end de fire nævnte problemer og vedrører den politiske indkapsling af den ovenfor skitserede makroøkonomiske problematik. Teoretisk kan vi begrunde dette med, at markedet som påpeget af Polanyi ikke kan regulere sig selv, og derfor har behov for institutionelle modpoler. Denne forklaring suppleres af den tidligere påpegede analytiske og ikke organiske karakter af sondringen mellem de samfundsmæssige niveauer: Sondringen mellem økonomi og politik svarer ikke til en opdeling af institutionelle praksis-

niveauer, hvorfor der til enhver type af makroøkonomisk udviklingsmodel (i hvilken Marx, Keynes, Minsky og Kalecki hænger sammen!) svarer en magtstruktur, der både er *betinget af* en makroøkonomisk models konsistens og *betingende for* dennes udfoldelse. En makroøkonomisk udviklingsmodel definerer en ramme for fordeling af indkomst mellem og indenfor lande og sociale klasser samt over tid, og den er herved politisk afhængig af og grundlag for politisk accept. Denne accept kan eventuelt etableres gennem udøvelse af hegemoni, hvor dette sammenfatter dominans og den organiserende forening af modstridende interesser. Det politiske element i hegemoniforståelsen er grundlæggende, men hegemonibegrebet er samtidig bredere end blot og bart politisk: Det rummer også kulturelle og ideologiske aspekter, ligesom det er koblet til samfundets økonomiske organisering. Løsningen af Marx-problemet omkring arbejdsdisiplinen kombinerer således normalt elementer af både tvang og hegemoni: Tvang gennem lønarbejdets karakter og hegemoni på grund af de sociale og kulturelle faktoreres påvirkning af lønarbejdets levevilkår og forbrugsnormer. Men eksistensen af politisk accept indebærer ikke i sig selv udøvelsen af hegemoni, med mindre sidstnævnte omdefineres til et altomfattende og hermed intetsigende politikbegreb. Andre og mere symmetriske politikformer kan ikke udelukkes. Hegemonibegrebet kan derfor være vildledende – ikke mindst for forståelsen af overgangsfasen mellem udviklingsmodeller præget af fraværet af ... tusind ting! Eksempelvis hegemoni eller måske andre former for politisk samordning? Gramsci-problemet rummer såvel en national som en international dimension, der på det principielle plan er parallelle. Om end det kan bemærkes, at den politiske indkapsling af økonomien på internationalt plan naturligvis rummer specifikke dimensioner knyttet til de politiske og de økonomiske organisationsformers forskellige rumlige udfoldelse.

Alt i alt er sammenhængen mellem de fem problemer således cirkulær og ikke hierarkisk. Ingen determinans i sidste instans, intet primat.

De fem nævnte problemer udtrykker forskellige aspekter af en mulig sammenhæng. Teoretisk kan vi således definere en udviklingsmodel som bestående af en række sammenhænge af økonomisk, politisk osv. karakter, der muliggør en samtidig løsning af disse problemer, således at en løsning af ét af disse problemer ikke sker på bekostning af et andet. Der foreligger med andre ord en sammenhæng eller en kohærens på systemniveau, hvor enkeltelementer understøtter hinanden gensidigt.⁸ Tilsvarende kan vi teoretisk definere en krise som en fase, hvor løsningen af enkeltproblemer fører til en forværring af andre problemer, og hvor kohærens er fraværende. Den her valgte præsentation af strukturelle problemer foregiver naturligvis ikke at være komplet og kunne meget vel suppleres ikke mindst gennem en uddybning af den direkte politiske dimension (Gramsci-problemet). Her skal vi dog snarere koncentrere os om en uddybning af sammenhængen mellem de nævnte typer af strukturelle problemer, idet analysen af udviklingen af forholdet mellem de grundlæggende strukturelle problemer muliggør en systematisk forståelse af udviklingen af den internationale politiske økonomi og enkeltlande og -blokkes placering heri.

Etableringen af efterkrigstidens fordristiske udviklingsmodel implicerede etableringen af en form for kohærens gennem økonomiske og institutionelle arran-

gementer inklusive det amerikanske hegemoni i det internationale monetære og finansielle system. Set i relation til det internationale økonomiske systems makroøkonomiske kohærens indebar dette først og fremmest etableringen af mekanismer, der muliggjorde en fleksibel løsning på problemet omkring ulige udvikling landene imellem gennem finansiering af betalingsbalanceunderskud eller lejlighedsvis valutakursændringer, hvorved eksistensen af ulige udvikling ikke i sig selv førte til udviklingen af deflationære løsninger. Eller sagt med andre ord: Efter den umiddelbare efterkrigsperiodes omfordelinger gennem devalueringer og pengereformer muliggjorde Bretton Woods systemet en relativt høj grad af *national autonomi*, hvorved de enkelte europæiske samfunds interne politiske kompromiser stort set kunne udfolde sig indenfor rammerne af en voksende verdensøkonomi; sidstnævnte destabiliseredes ikke af sameksistensen af forskellige samfunds valg af varierende grader af beskyttelse mod markedets destruktive egenlogik.

Den gradvise udvikling af en krise i det internationale økonomiske system fra og med slutningen af 1960'erne kan både analyseres som resultatet af en gradvis svækkelse af amerikanske positioner i det internationale system eller som et resultat af en gradvis svækkelse af USA's indre økonomiske styrke (gennem kombinationen af Marx-, Minsky- og Kaleckieffekter), der forplantes til det internationale system gennem USA's dominerende rolle i dette. Hvilket igen implicerer en ændring af balancen mellem interne og eksterne hensyn i udformningen af USA's internationale økonomiske politik.

Det er den første af de nævnte forklaringstyper, der under titlen »The persistent myth of lost hegemony« er blevet voldsomt kritiseret af Susan Strange (1987). Hun påpeger, at USA's fortsatte internationale styrke ofte undervurderes – ikke mindst i den amerikanske debat indenfor international politisk økonomi.⁹ Dette udelukker dog ikke, at der er sket et skift i USA's rolle i udformningen af den internationale økonomiske politik, hvilket Strange først og fremmest forklarer ud fra opbygningen af det amerikanske politiske system.

Stranges kritik er imidlertid ikke rettet mod den anden ovenfor skitserede forklaringstype, der ser den relative svækkelse af USA's internationale rolle som et resultat af en svækket intern økonomisk dynamik, og for så vidt er den anden forklaringstype parallel til Stranges, i og med, at den fokuserer på interne amerikanske processer. Hvor Strange imidlertid koncentrerer sig om det amerikanske politiske systems natur, er det også muligt i højere grad at inddrage et politisk-økonomisk perspektiv, der fokuserer på kohærens og dynamik i de specifikke nationale udviklingsmodeller og disses kobling; det er denne synsvinkel, der følges af eksempelvis Glyn m.fl. (1990) i deres analyse af *The Rise and Fall of the Golden Age*, hvor årsagerne til svækkelsen af USA's internationale rolle lokaliseres i en stagnerende produktivitetsudvikling fra og med anden halvdel af 1960'erne. Det er fristende igen at relatere den stagnerende amerikanske produktivitetsudvikling til transnationaliseringen af den internationale økonomi og mere konkret til de amerikanske transnationale selskabers investeringspolitik, men en sådan forklaring negligerer imidlertid, at udviklingen i de internationale investeringsmønstre relativt nemt kan forklares gennem gængs keynesiansk makroøkonomisk analyse i

termer af multiplikator- og acceleratoranalyse.¹⁰ Transnationaliseringen af først den amerikanske, men siden også de øvrige nationale økonomier, kan således ses som et *resultat* af ulige national udvikling, der fører til skærpet konkurrence med deraf følgende transnationalisering.

Den fremvoksende instabilitet i det internationale system manifesterede sig først på det monetære og finansielle område, og vi kan følge 1970'ernes og 1980'ernes udvikling i det internationale system som en sekvens af Kalecki-, Keynes-, Minsky- og Keynesproblemer. Hvilket i stadig stærkere omfang fører til udviklingen af et Gramsci-problem. Lad os først se på den økonomiske sekvens. Spørgsmålet om den internationaliserede finansielle kapital er her centralt og markerer en strukturel forandring, dels fordi eksistensen af et veludviklet internationaliseret finansielt system har dæmpet verdensøkonomiens deflationære tendenser, og dels fordi kombinationen af finansiell internationalisering og USA's manglende evne/styrke til at fungere hegemonisk i det internationale system udgør et kvalitativt skift i den internationale politiske økonomi. Det er således ikke internationaliseringen – hverken den produktive eller den finansielle – der er ny. Det er koblingen af finansiell internationalisering, fortsat amerikansk økonomisk dominans (uden hegemoni!) og generelt ustabile internationale politisk-økonomiske relationer, der er ny.

Som Polanyi (1944: 3) bemærker det i forbindelse med sin analyse af 1930'ernes krise, spillede den internationale guldmøntfod en central rolle: »its fall was the proximate cause of the catastrophe. By the time it failed most of the other institutions had been sacrificed in a vain effort to save it«. Guldmøntfodens rolle var ikke blot økonomisk, den udgjorde også en social mekanisme: »the gold standard was merely an attempt to extend the domestic market system to the international field« (samme). Da kombinationen af Marx- og Kaleckiproblemer i stigende grad hobede sig op mod slutningen af 1960'erne med pressede profitter, stigende inflation, stagnerende produktivitet og voksende amerikanske underskud, »ofredes« dollarens formelle rolle i det internationale valutasystem ganske hurtigt, og det internationale valutasystem gik fra faste til flydende valutakurser, samtidig med at dollaren opretholdt sin *de facto* rolle som dominerende valuta.

»Ofringen« af ét centralt element i Bretton Woods systemet (de faste kurser) må forstås ud fra de politiske-institutionelle forskydninger i forholdet mellem samfund og marked: Det internationale monetære system udgjorde ikke længere (jf. ovenfor) en »extension of the domestic market system«, men snarere et system, der i et ikke helt ubetydeligt omfang havde sikret markedets underordning under samfundets politiske kompromiser og en fortsat amerikansk dominans i det internationale system. Godt nok havde denne underordning af markedets logik muliggjort 25 års vækst, men udviklingen af inflation og faldende profitmarginer (Kalecki) med deraf følgende voksende balanceproblemer i den internationale økonomi vanskeliggjorde opretholdelsen af det eksisterende institutionelle system baseret på USA's dominans. Hverken USA, EF eller nogen andre var parat til at sætte spørgsmålstejn ved USA's samlede stilling i det internationale system, og den interne magtbalance i de industrialiserede lande vanskeliggjorde en løsning på det fremvoksende Kalecki-problem. En frisættelse af de tidligere fastlåste valu-

takurser forekom derfor at være den mest oplagte løsning på balanceproblemerne; en mere markeds-mæssig bestemmelse af valutakurserne skulle genetablere handelsmæssig ligevægt og eksportsektorens profitmargin.

Frisættelsen af de tidligere fastlåste valutakurser førte imidlertid til en yderligere destabilisering af den internationale politiske økonomi. Fremfor at kompensere nationale handelsmæssige og valutariske uligevægte overreagerede valutamarkedene på disse, hvorved uligevægtene forstærkedes. Op gennem 1970'erne lærte den vestlige verdens policy-makers således, at markedsbestemte valutakurser ikke nødvendigvis er en fordel, og i dag har tesen om flydende valutakurser ikke mange abonnenter tilbage. De vesteuropæiske økonomier oplevede således voksende balanceproblemer, i en situation hvor den interne stabilitet i forvejen var truet af voksende Kaleckiproblemer (inflation og faldende profitmargin); disse problemer forstærkedes yderligere af olieprisstigningerne i 1973-74. Når disse havde en kriseudløsende effekt, må det forstås på baggrund af det inflationære klima, der allerede eksisterede i verdensøkonomien, og når de ikke fik større effekter, end de rent faktisk fik, må det forstås ud fra den tidligere udvikling af det internationale finansielle system, specielt eurodollarmarkedet, hvis fremvækst op gennem 1960'erne var stimuleret af amerikansk kapitaleksport til Europa som følge af stagnerende indenlandske kapital- og varemarkeder.¹¹

Dette markeds private karakter muliggjorde skabelsen af international likviditet uafhængigt af den amerikanske betalingsbalance, samtidig med at prisdannelsen på markedet (renten) fulgte udviklingen i den interne amerikanske rentefod. Efter olieprisstigningerne kunne underskuddet på den amerikanske betalingsbalance ikke tilfredsstille behovet for international likviditet i den øvrige verden, hvilket i fraværet af alternative kilder til likviditetsskabelse ville have ført til en langt stærkere depression end, hvad vi rent faktisk oplevede i 1970'erne. Muligheden for fortsat vækst gennem låntagning på eurodollarmarkedet forhindrede imidlertid dette op gennem 1970'erne, hvor en række tredjeverdenslande fortsatte eller accelererede deres vækst gennem låntagning på et lånemarked præget af en stort set ureguleret konkurrence. Den internationaliserede finansielle sektor mangler i vidt omfang den statslige regulering, der følger af gængse centralbankkrav med hensyn til udlånsvirksomhed, hvorfor den skærpede konkurrence mellem bankerne som følge af stagnerende låneefterspørgsel førte til, at bankerne ekspanderede deres udlån hæmningsløst. Hermed kunne efterspørgselsniveauet i et vist omfang opretholdes, og det lykkedes med andre ord at undgå det brutale og umiddelbare skift fra et Kaleckiproblem til et Keynesproblem.

I stedet bevægede den internationale politiske økonomi sig gradvist mod en tilstand af latent finansiell krise – en tilstand der i større eller mindre omfang har karakteriseret hele det forgangne tiår: 1980'erne.

1980'ernes internationale politiske økonomi:

Mellem deflation og finansiell krise

Som følge af skabelsen af en internationaliseret finanskapital gennem 1960'ernes og 1970'ernes liberaliseringer fik de private finansielle operatører større og større

spillerum, hvilket er blevet udnyttet i enorme internationale kapitalbevægelser af spekulativ art. Vendepunktet kom i slutningen af 1970'erne, hvor voldsom spekulation i fortsatte dollarfald tvang den amerikanske centralbank til et drastisk kursskifte for at bremse kapitalflugt. Dette var starten på 1980'ernes kortvarige monetaristiske eksperiment, hvor negative realrenter afløstes af høje positive realrenter og hermed stigende afkast til den finansielle kapital. Det var også starten på gældskrisens eksplosion for de tredjeverdenslande, der op gennem 1970'erne havde forgældet sig gennem optagelsen af billige lån, hvis realrenter med ét steg 10-20 pct.! Fortsættelsen fulgte med Thatchers og Reagans magtovertagelser, der i realiteten implicerede, at finanskapitalens politiske allierede overtog magten.

Effekterne var umiddelbare: Verdensøkonomiens tilstand ændredes fra Minsky til Keynes – fra gældsøkonomi til deflation. Den internationale økonomi kastedes omkring 1980-81 ud i sin dybeste recession siden 1930'erne. Den amerikanske version af monetarismen varede imidlertid ikke længe; recessionens dybde førte hurtigt til en finanspolitisk retur til Keynes, hvor en ikke helt så restriktiv pengepolitik kobledes til en finanspolitisk ekspansion, hvorved den amerikanske økonomi bevægede sig ud af recessionen og ind i en ny gældsfinansieret højkonjunktur.¹² Hvor det i 1970'erne var den tredje verdens optagelse af private lån, der muliggjorde fortsat vækst i verdensøkonomien, bremsedes denne vækstkilde af 1980'ernes gældskrise, idet kreditorerne i vidt omfang gennemtrumfede debitorernes tilbagebetaling af gæld gennem indtægter fra handelsoverskud opnået gennem voldsomme nedskæringer (jf. Parboni, 1990).

I stedet blev det i 1980'erne USA's gældsætning – internt som følge af offentlige underskud, men først og fremmest eksternt som følge af betydelige betalingsbalanceunderskud – der fortsat kunne stimulere efterspørgslen i verdensøkonomien og hermed også bidrage til at opsuge de gældstyngede landes hårdt tilkæmpede handelsoverskud. I begge tilfælde har konsekvensen været stigende finansiell instabilitet, som vi op gennem 1980'erne har oplevet det i forbindelse med diverse mini-crash (1987 m.fl.) og som meget vel kan dukke op igen i løbet af 1990'erne. Problemet er ikke så meget gældens størrelse (relativt og absolut), men snarere at dens fortsatte opretholdelse og sandsynlige vækst er vanskeligt forenelig med USA's og dollarens fortsat dominerende rolle i det internationale valuta-system: Kombinationen af kumulativ gældsætning, dollarens fortsatte rolle i internationale finansielle transaktioner og enorme reserver af yderst mobil kapital destabiliserer den internationale økonomi. Hertil kommer de åbenlyse politiske og økonomiske vanskeligheder med udviklingen af et sammenhængende program til reduktion af de amerikanske underskud: Hverken den nødvendige interne amerikanske politisk-økonomisk omstrukturering eller det nødvendige kompromis mellem de tre store blokke (USA, EF og Japan) forekommer i øjeblikket indenfor rækkevidde.¹³

Retur til Gramsci-problemet?

Verdensøkonomiens tilstand har således i det sidste tiår vaklet mellem Minsky og Keynesproblemer. Hvor 1970'ernes pres på profitmargin primært kom fra en voksende lønandel (stigende reallønninger og/eller stagnerende produktivitet),

har 1980'erne tilføjet et finansielt betinget pres på fremstillingsvirksomhedens profitmargin, hvilket yderligere har ført til en undergravning af etablerede rettigheder på arbejdsmarkedet gennem forøget fleksibilitet (Marxproblemet). Forholdet mellem marked og samfund er således blevet ændret totalt gennem 1980'ernes konjunktur.

Den internationale politiske økonomis finansielle instabilitet kan til dels ses som det kombinerede resultatet af den finansielle kapitalers transnationalisering og både den amerikanske økonomis og den amerikanske stats fortsatte internationalt centrale rolle; som følge af skærpet konkurrence har enkeltkapitalerne søgt og fået mulighed for at frigøre sig fra de nationale reguleringsmekanismer og hermed også fra de mekanismer, der i realiteten skulle beskytte såvel samfundet som kapitalen selv mod enkeltkapitalernes tendens til kortsigtede spekulative kapitalanbringelser. Konsekvenserne har været finansiell instabilitet og truende fallitter i den finansielle sektor, men i stedet for at tage den markedsøkonomiske konsekvens af egne fejlpositioner (dvs. acceptere massive fallitter) har den finansielle kapital søgt at beskytte sig bag statsapparater og centralbanker, der, for at hindre massive kædereaktioner af fallitter, har accepteret, hvad der i realiteten udgør en socialisering af tab som følge af kortsigtede spekulative kapitalanbringelser.

Principielt kunne man forestille sig to mulige alternativer til denne socialisering af tab: Enten en mere eller mindre generel gældseftergivelse eller accept af en inflationært betinget nedskrivning af kreditorernes tilgodehavender, men sidstnævntes politiske og ideologiske magtposition har indtil videre udelukket disse alternativer. Hvorved det logiske alternativ bliver fortsat deregulering af arbejdsmarkedet og hermed undergravningen af etablerede beskyttelsespositioner med henvisning til konkurrencens nødvendighed. Men som påpeget ovenfor udfolder konkurrencens og markedets logik sig ikke i et institutionsløst tomrum. I og med at enkeltkapitalerne har frigjort sig fra tidligere (national)statslige reguleringer, har de ikke blot undergravet deres eget grundlag; de har også bidraget til den gradvise undergravning af de beskyttelsesmekanismer, de vestlige samfund etablerede i efterkrigsperioden.

Adskillelsen mellem det uregulerede internationale finansielle rum og de fortsatte nationale rum for udformningen af den økonomiske politik og for forholdet mellem samfund og økonomi genfinder vi indenfor det vesteuropæiske økonomiske system. Specielt 1980'ernes anden halvdel har også her været de frie kapitalbevægelseres tid – ikke mindst som en konsekvens af det indre markeds dereguleringer. På trods af en højere grad af koordination af de nationale politikker indenfor EF-området end mellem USA, Japan og EF genfinder vi imidlertid indenfor EF den samme kontrast mellem en uforholdsmæssig stærk national magtposition (Tyskland) og en manglende politisk vilje til at styrke et fælles politisk-økonomisk projekt baseret på deling af magt og kompetence. Kapitalens frie mobilitet har samtidig fjernet centrale mekanismer for national autonomi med hensyn til udformning af den økonomiske politik, hvorved en tysk merkantilistisk økonomiske politik, der forekommer at være uden hegemoniske ambitioner, kommer til at sætte normen for de vesteuropæiske landes økonomiske politik (jf. Plaschke,

1992a; 1992b). Vi har vi således en situation, hvor Tyskland på den ene side fungerer som det økonomisk dominerende center indenfor den vesteuropæiske arbejdsdeling, men på den anden side ikke påtager sig nogen hegemonisk organiserende rolle; interne politisk-økonomiske hensyn vejer tungere end eksterne hensyn. Principielt kan dette problem løses enten gennem en højere grad af symmetri – ikke blot politisk, men også økonomisk – hvilket i økonomisk sammenhæng formentlig ville implicere en tysk accept af betalingsbalanceligevægt fremfor strukturelle tyske overskud i forhold til det øvrige EF eller etableringen af et egentligt tysk hegemoni i Europa med fastholdelse af de nuværende økonomiske asymmetrier og en dertil svarende politisk og institutionel organisering. Tyskland synes imidlertid langt fra stærk nok til sidstnævnte mulighed og politisk uvillig til at acceptere den første.

Set ud fra dette perspektiv kan vi tale om en art *hegemonisk tomrum* såvel i verdensøkonomien som indenfor EF: Udfoldelsen af markedets egen kortsigtede logik har gradvist undergravet markedets samfundsmæssige rammer og skabt en adskillelse mellem politiske rammer og et ustabil internationalt finansielt system, der fortsat afspejler den internationale politiske økonomis nationale opsplitning, men uden at være underlagt dennes politiske dominansmekanismer. Under disse vilkår risikerer markedet og konkurrencen at miste sin kreative og konstruktive kraft. Når jeg benytter termen hegemonisk tomrum, refererer jeg til bortfaldet af et effektivt fungerende amerikansk hegemoni i ordets dobbelte betydning (dominans og forening af interesser) i en situation, hvor USA i vidt omfang fortsat er dominerende, men økonomisk svækket og næppe i stand til at udvikle nogen form for udviklingsmodel forenelig med USA's fortsatte vægt i den internationale politiske økonomi. Hvorved de amerikanske økonomiske signaler til omverdenen destabiliserer snarere end stabiliserer denne: Kraftig amerikansk vækst bidrager til opretholdelsen af efterspørgsel, men truer den finansielle stabilitet, hvorimod prioriteringen af sidstnævnte er vanskelig uden deflation og faldende efterspørgsel eller gennem en noget højere inflation, der langsomt æder kreditorernes tilgodehavender.

Debatten omkring det vesteuropæiske samarbejdes muligheder må også ses i dette perspektiv. Hidtil har centralbankernes interventioner hindret overgangen fra finansielle spændinger til egentlige finansielle kriser, men de finansielle spændinger lurer fortsat lige under overfladen, ligesom gældskriserne fortsat eksisterer i bedste velgående.¹⁴ Som det forhåbentlig er fremgået af ovenstående analyse, er den internationale politiske økonomis problemer ud over at være økonomiske i høj grad også politisk-organisatoriske og magtmæssige. Verdensøkonomiens underlæggende spændinger kan næppe dæmpes uden grundlæggende politisk-strukturelle reformer. Jeg har andetsteds (Plaschke, 1992a) analyseret den Økonomisk-Monetære Unions muligheder set i relation til dette grundlæggende reformbehov, og det skal her blot nævnes, at ØMU'en kan ses som et første skridt mod udviklingen af en hårdt tiltrængt reregulering af et fragment af det internationale finansielle system efter 1970'ernes og 1980'ernes deregulering. Dette første skridt er imidlertid fortsat ganske spædt, i og med den politiske vilje og magt til at udvikle en sammenhængende og fungerende ØMU fortsat næppe er til

stede.¹⁵ Markedslogikken indenfor det politiske projekt er fortsat for markant – de samfundsmæssige beskyttelsesmekanismer for svage.

Noter

1. Jf. Bienefeld (1989) for en anden nyere »genlæsning« af Polanyi. Som Calvino muntert har påpeget det, læser man aldrig en klassiker – man *genlæser* den! Men »enhver genlæsning af en klassiker er i lige så høj grad en opdagelsesrejse som første gang, man læste den... En klassiker er en bog, der aldrig holder op med at sige, hvad den har at sige« (Calvino, 1986).
2. At denne formalisering fortsat volder endog meget betydelige problemer, fremgår af vanskeligheden af at etablere løsninger der *på en gang* er generelle og unikke; jf. Ingrao og Israel (1985) for en nyere fremstilling.
3. Eller som Goldthorpe (1987: 378) udtrykker det: »the organized expression of the unacceptability of free-market outcomes on the part of those who are likely to be most disadvantaged by them; or, in other words, an attempt by those who, as individuals, have little power in the market to compensate for this precisely through organization and collective action directed *against* the market.« Goldthorpe taler egentlig om faglig organisering, men argumentet har en bredere rækkevidde.
4. Der er klare ligheder mellem Polanyis forståelse af pengesystemer og centralbanker og Keynes monetære analyser, jf. Vicarellis (1988) præsentation.
5. Se Glyn m.fl. (1990) samt *GRUS*' temanummer (nr. 34, 1991) for nyere bidrag til debatten.
6. Se Bowles (1985), Boyer og Coriat (1985) samt Gintis og Bowles (1981) for nyere bidrag omkring den teoretiske analyse af produktion og reproduktion af arbejdskraft, de sociale aspekter af produktionsprocessens organisering mv. Især Gintis og Bowles fremhæver den manglende konsistens i Marx' analyse af arbejdskraften som en vare, idet såvel produktion som reproduktion af arbejdskraft involverer sociale relationer af ikke-varemæssig karakter, først og fremmest familien.
7. Også dette punkt findes i et vist omfang behandlet af Marx i *Kapitalens* 3. Bog; ortodokse marxister har derimod altid har svært ved at forlige dette med arbejdsværditeorien, og neo-klassisk orienterede keynesianere har søgt at forklejne betydningen af den monetære sfæres autonomi gennem IS-LM modellen.
8. Ræsonnementet her ligger i forlængelse af modeller for kumulative cirkler, som udviklet af blandt andet Kaldor (eksempelvis 1985) og Boyer og Petit (1989).
9. Debatten skal her forstås bredt: som Strange skriver det, er der i dag »variants of hegemonic theory to suit most political tastes«! (Strange, 1987: 557).
10. Forholdet mellem realvækst i Vesteuropa og USA har gennem stort set hele efterkrigsperioden (frem til første halvdel af 1980'erne) været i Vesteuropas favør, hvilket i vidt omfang forklarer udviklingen af direkte investeringer fra USA til Vesteuropa, jf. Vidal (1989: kap. V).
11. Eurodollar systemets oprindelse er analyseret af de Cecco (1986).
12. Set ud fra gængs økonomisk logik kan denne kobling af restriktiv pengepolitik og ekspansiv finanspolitik let tolkes som »irrationel« eller »fejlagtig«. Som Frieden (1991: 448-449) gør opmærksom på, kan koblingen imidlertid lige så vel tolkes som »a reflection of the dominance of political pressures from nontradeable goods producers and other supporters of a strong dollar over tradable goods producers who wanted a weaker dollar«. Friedens artikel er en spændende introduktion til de ikke særlig udforskede politiske aspekter af sammenhængen mellem nationale økonomiske politikker og finansiel internationalisering; se også Hawley (1984).
13. Vurderingen her adskiller sig således fra Ougaards (1991) mere »optimistiske« vurdering af den amerikanske økonomis tilstand (inklusive den finansielle situation).
14. Listen over tredjeverdenslande, hvis sociale og politiske stabilitet er alvorligt truet af gældskrisens fortsatte ravage, er efterhånden temmelig lang. Venezuela er et af de sidste eksempler på en politisk krise, der i vidt omfang er en konsekvens af den af gældskrisen afledte »strukturtilpasning«, men bomben tikker også andetsteds. Situationen ville utvivlsomt have set anderledes

ud, hvis ikke liberaliseringen af de internationale kapitalbevægelser havde været så vidt fremskreden.

15. Et grotesk eksempel på denne manglende politiske vilje – eller magt – er det forhold, at den nye europæiske centralbank, der efter planerne skal skabes i ØMU'ens tredje fase, tilsyneladende ikke skal overvåge det finansielle systems sikkerhed og fungere som »lender of last resort«. I betragtning af den stærkt fremskredne finansielle integration indenfor EF, er det ikke betryggende at overlade denne opgave til de nationale centralbanker. Det er formodentlig den tyske frygt for inflation – og hermed ønsket om at opretholde en asymmetrisk økonomisk struktur (jf. Plaschke, 1992b) – der har ført til denne prioritering. Op gennem 1980'erne lærte den amerikanske centralbank imidlertid gennem en række større redningsaktioner at gå mod egne liberalistiske principper. I betragtning af den nævnte finansielle integration vil eventuelle finansielle fallitter hurtigt forplante sig inden for hele EF-området, og man kan i den forbindelse blot håbe på, at mindre end et finansielt sammenbrud kan føre til en ændring af centralbankens rolle på de nævnte områder.

Litteratur

- Bienefeld, M. (1989). »The Lessons of History and the Developing World«, *Monthly Review*, juli-august.
- Bowles, S. (1985). »The Production Process in a Competitive Economy: Walrasian, Neo-Hobbesian, and Marxian Models«, *American Economic Review*, marts.
- Boyer, R. og B. Coriat (1985). »Marx, la technique et la dynamique longue de l'accumulation«, i B. Chavance (ed.), *Marx en perspective*, Paris: Ed. de l'EHESS.
- Boyer, R. og A. Orléan (1991). »Les transformations des conventions salariales entre théories et histoire. D'Henry Ford au Fordisme«, *Revue Economique*, nr. 2.
- Boyer, R. og P. Petit (1989). »Kaldor's Growth Theories: Past, Present and Prospects«, CEPREMAP, under udgivelse i W. Semmler og E. Nell (ed.), *Nicholas Kaldor and Mainstream Economics*, London: MacMillan.
- Calvino, I. (1986). »Det er bedre at læse klassikere end ikke at læse klassikere«, *Information*, 16. oktober.
- de Cecco, M. (1986). »Verdens finanssystem mellem internasjonale og transnasjonale forhold«, *Vardøger*, nr. 17.
- Epstein G. (1989). »Financial Instability and the Structure of the International Monetary System«, i A. MacEwan og W.K. Tabb (ed.), *Instability and Change in the World Economy*, New York: Monthly Review Press.
- Frieden, J.A. (1991). »Invested interests: the politics of national economic policies in a world of global finance«, *International Organization*, vol. 45, no. 4.
- Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*, Princeton: Princeton U.P.
- Gintis, H. og S. Bowles (1981). »Structure and Practice in the Labor Theory of Value«, *The Review of Radical Political Economics*, vol. 12, nr. 4.
- Glyn, A. m.fl. (1990). »The Rise and Fall of the Golden Age«, i Marglin og Schor (ed.), *The Golden Age of Capitalism*, Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J.H. (1987). »Problems of political economy after the postwar period«, i C.S. Maier (ed.), *Changing Boundaries of the political*, Cambridge: Cambridge U.P.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.
- GRUS, nr. 34 (1991). »Efter Fordismen?«
- Hawley, J.P. (1984). »Protecting capital from itself: U.S. attempts to regulate the Eurocurrency system«, *International Organization*, vol. 38, no. 1.
- Ingrao, B. og G. Israel (1985). »General Economic Equilibrium Theory. A History of Ineffectual Paradigmatic Shifts«, *Fundamenta Scientiae*, vol. 6, nos. 1-2.
- Kaldor, N. (1985). *Economics without Equilibrium*, The Okun Memorial Lectures at Yale University, University College, Cardiff Press.
- Laclau, E. og C. Mouffe (1985). *Hegemony & Socialist Strategy*, London: Verso.

ud, hvis ikke liberaliseringen af de internationale kapitalbevægelser havde været så vidt fremskreden.

15. Et grotesk eksempel på denne manglende politiske vilje – eller magt – er det forhold, at den nye europæiske centralbank, der efter planerne skal skabes i ØMU'ens tredje fase, tilsyneladende ikke skal overvåge det finansielle systems sikkerhed og fungere som »lender of last resort«. I betragtning af den stærkt fremskredne finansielle integration indenfor EF, er det ikke betryggende at overlade denne opgave til de nationale centralbanker. Det er formodentlig den tyske frygt for inflation – og hermed ønsket om at opretholde en asymmetrisk økonomisk struktur (jf. Plaschke, 1992b) – der har ført til denne prioritering. Op gennem 1980'erne lærte den amerikanske centralbank imidlertid gennem en række større redningsaktioner at gå mod egne liberalistiske principper. I betragtning af den nævnte finansielle integration vil eventuelle finansielle fallitter hurtigt forplante sig inden for hele EF-området, og man kan i den forbindelse blot håbe på, at mindre end et finansielt sammenbrud kan føre til en ændring af centralbankens rolle på de nævnte områder.

Litteratur

- Bienefeld, M. (1989). »The Lessons of History and the Developing World«, *Monthly Review*, juli-august.
- Bowles, S. (1985). »The Production Process in a Competitive Economy: Walrasian, Neo-Hobbesian, and Marxian Models«, *American Economic Review*, marts.
- Boyer, R. og B. Coriat (1985). »Marx, la technique et la dynamique longue de l'accumulation«, i B. Chavance (ed.), *Marx en perspective*, Paris: Ed. de l'EHESS.
- Boyer, R. og A. Orléan (1991). »Les transformations des conventions salariales entre théories et histoire. D'Henry Ford au Fordisme«, *Revue Economique*, nr. 2.
- Boyer, R. og P. Petit (1989). »Kaldor's Growth Theories: Past, Present and Prospects«, CEPRE-MAP, under udgivelse i W. Semmler og E. Nell (ed.), *Nicholas Kaldor and Mainstream Economics*, London: MacMillan.
- Calvino, I. (1986). »Det er bedre at læse klassikere end ikke at læse klassikere«, *Information*, 16. oktober.
- de Cecco, M. (1986). »Verdens finanssystem mellem internasjonale og transnasjonale forhold«, *Vardøger*, nr. 17.
- Epstein G. (1989). »Financial Instability and the Structure of the International Monetary System«, i A. MacEwan og W.K. Tabb (ed.), *Instability and Change in the World Economy*, New York: Monthly Review Press.
- Frieden, J.A. (1991). »Invested interests: the politics of national economic policies in a world of global finance«, *International Organization*, vol. 45, no. 4.
- Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*, Princeton: Princeton U.P.
- Gintis, H. og S. Bowles (1981). »Structure and Practice in the Labor Theory of Value«, *The Review of Radical Political Economics*, vol. 12, nr. 4.
- Glyn, A. m.fl. (1990). »The Rise and Fall of the Golden Age«, i Marglin og Schor (ed.), *The Golden Age of Capitalism*, Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J.H. (1987). »Problems of political economy after the postwar period«, i C.S. Maier (ed.), *Changing Boundaries of the political*, Cambridge: Cambridge U.P.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.
- GRUS, nr. 34 (1991). »Efter Fordismen?«
- Hawley, J.P. (1984). »Protecting capital from itself: U.S. attempts to regulate the Eurocurrency system«, *International Organization*, vol. 38, no. 1.
- Ingrao, B. og G. Israel (1985). »General Economic Equilibrium Theory. A History of Ineffectual Paradigmatic Shifts«, *Fundamenta Scientiae*, vol. 6, nos. 1-2.
- Kaldor, N. (1985). *Economics without Equilibrium*, The Okun Memorial Lectures at Yale University, University College, Cardiff Press.
- Laclau, E. og C. Mouffe (1985). *Hegemony & Socialist Strategy*, London: Verso.

- Nardozi, G. (1990). »The Structural Evolution of Financial Systems in the '80s: From its Determinants to its Possible Outcomes«, *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, no. 172.
- Ougaard, M. (1990). *Magt og interesser i den globale samfundsformation*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ougaard, M. (1991). »Den nye fase i USA«, *GRUS*, nr. 35.
- Parboni, R. (1990). »Skyldnernes overskudd«, *Vardøger*, nr. 19.
- Plaschke, H. (1991). »Postfordisme i Vesteuropa?«, *GRUS*, nr. 34.
- Plaschke, H. (1992a). »Fælles seng – forskellige drømme: økonomi og politik i den Økonomisk-Monetære Union«, i K. Lemberg (red.), *Danmark og unionen – demokrati, økonomi og miljø*, København: Akademisk Forlag.
- Plaschke, H. (1992b). »Den tyske økonomi omkring Europa – den europæiske økonomi omkring Tyskland«, *GRUS*, nr. 36.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation. The political and economic origins of our time*, Boston: Beacon Press (1957-udg.).
- Strange, S. (1987). »The persistent myth of lost hegemony«, *International Organization*, vol. 41, no. 4.
- Sørensen, G. (1991). *Economics and Politics in International Relations*, Århus: Institut for Statskundskab, (paper).
- Vicarelli, F. (1988). »Central Bank Autonomy: A Historical Perspective«, i G. Toniolo (ed.), *Central Banks' Independence in Historical Perspective*, Berlin og New York: de Gruyter.
- Vidal, J.-F. (1989). *Les fluctuations internationales*, Paris: Economica.